

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

VILÁGIRODALOM MAGYAR PONYVÁN

B U D A P E S T
KÜLÖNLENYOMAT A MAGYAR NYELVŐR
1936. ÉVFOLYAMÁBÓL

Úgy látszik, a «gesunkenes Kulturgut» elméletét is elérte legtöbb német származású rokonának végzete: még jóformán gyökeret sem verhetett, máris elkoptatták, lejáratták. Ez az elmélet tudvalevően szellemi tudomány rangjára emeli a néptudományt s azt tanítja, hogy mindaz, ami- ben Herder és a romantika óta az öntudatlanul teremtő népszellem meg- megnyilvánulását látták, minden népművészet, népköltészet, a néphagyományok egész világfi lényegében egy magasabbrendű, tudatos kultúrréteg alkotása és csak lassú süllyedés, fokozatos leszivárgás útján változott «népi»-vé. A földreszálló szellem, a kultúralkotás elfajul, rangját veszti, deformálódik, névhez, személyhez kötöttségét felváltja a névtelenség és személytelenség. Lent a mélyben aztán teleszívja magát a primitív kultúr- közösség kiolthatatlan nedveivel, regenerálódik, felfrissül, némi idő múlva újra magasba emelkedik és megtermékenyíti a kultúrréteget. Soha meg- nem álló szellemi-lelki folyamatról, kölcsönös anyag- és formacseréről, vérmegújulásról van itt szó, A folyamat mozzanatai kisiklanak az értelem ellenőrzése alól. Az elmélet Németországban keletkezett. Évtizedek hosszú munkája előzte meg kialakulását, de még ott sem ruházták fel a minden kételyen felülálló kivételnélküliség érvényével, ahogy nálunk történt. Leg- kirívóbb gyöngéje, hogy inkább csak a folyamat egyik ágát, a leszállást, a deformálódási: mutatja meg, a felszállást, a magasbaultaló ágat viszont rendszerint megvilágítatlan hagyja. Német területen páratlan anyag támo- gatja: nyomról-nyomra követhető, ellenőrizhető pl. a Minnesang, a renaissance-líra, barokk társasdal, almanachköltészet «elnépiesedé-se», holott nálunk néhány felismert esetet (széphistóriák, Gesta Romanorum, Gvadányi, Petőfi, érzelmes műdal stb.) kivéve, azt sem tudjuk, milyen lehetett a süllyedésre ítélt anyag. De azért boldog felelőtlenességgel alkalmazzák az elméletét, és ami a legfurcsább: rendszerint másod- vagy harmadforrás- ból ismerik. Csak egyetlen terület van, a ponyva, amely bő anyaggal szolgál, s egyetlen történeti korszak: a 19. század második fele, amikor szinte szemünk láttára megy végbe az egész folyamat.

A szabadságharcot követő évtizedekben váratlanul az apró-nyomat- ványok, füzetek, könyvecskék százai árasztják el az országot, a felső és alsó rétegek közötti érzületi-formai kicserélődés színhelyeit: a vásárokat és búcsúkat. Legnagyobb részük pesti, nagyvárad, gyulai, debreceni nyomdák- ból került ki. Szellemük, tárgykörük mintha arra mutatna, hogy kiadóik közös munkatervet követnek. Az bizonyos, hogy nem lehet mérő véletlenről szó. Az írai-olvasnitudás terjedésével, az általános iparosodás, a falu kultúrszínvonalának emelkedésével, a paraszti elemnek városba szivárgásával egy új olvasóréteg keletkezik. Ez válogatás nélkül kap min- denen, amit a kultúrirodalomból megközelíthet, ami foglalkoztatja képze- letét, megoltja új betűszomjúságát. Szociológiai-esztétikai törvény számba megy, hogy minden kultúrréteg a maga vágyaival, eszményeivel a nála rangban magasabb rétegek, osztályok formavilágához igazodik, az övékhez hasonló módon rendezi be a maga képzelt valóságát, az ő képviselőiknek mintájára alkotja meg hőseit. Ez a törvény érvényesül ezúttal is. Innen a sok ponyvára kerülő romantikus, álromantikus, exotikus, kalandos história. Innen van, hogy állandóan királyok, fejedelmek, lovagok között járunk, s hogy az alsóbb osztályokból származó hős, kalandor elérte célját,

mihelyt sikerült megvetnie lábát a felsőbb osztályok valamelyikében. Az új kispolgári közönséget szinte kizárólag az izgalmas, rendkívüli mese érdekli, de közömbös minden iránt, ami «tisztá» forma, öncélú szépség és érték. Az írók természetesen sietnek alkalmazkodni az ő szellemi szükségleteihez, formailag érdektelen ízléséhez s ők is csak a mese átmentésére gondolnak. Van, aki erőlteti, túlhajtja, van, aki szólások halmozásában, rikító érzelmességben keresi a népiességet; mások papirosos, mondvasinált nyelvhez folyamodnak. Rendszerint a háttérben maradnak, névtelenül, személytelenül, kivétel csak egy-kettő akad, pl. a megdöbbenő termékenységű Tatár Péter (polgári néven: Medve Imre). Amit írnak, az már súlyát veszve kerül ki a sajtó alól. Néhány évtized alatt beláthatatlan népieskedő irodalom keletkezik, amely persze jobban érdekli a szociológust, az irodalmi ízlés, a kispolgári nyelv kutatóját, mint az irodalomtörténészt. *)

Ez az irodalom tárgyi-motivális szempontból több, könnyen elszigetelhető csoportra oszlik. Az első magyar-történeti tárgyú: a honfoglaláson kezdve a szabadságharcig mintegy atomokra, elszigetelt hősi jelenetekre, látványos helyzetekre bontja, hősök, fejedelmek, királyok arcképcsarnokára változtatja a magyar történelmet; egészben véve írásban és képben a magyar romantikus történetírás, a Jókai-féle szabadon lebegő történet-szemlélet lefokozott mása vagy visszhangja, az iskolán kívüli naiv történet-szemlélet kiapadhatatlan, rejtett forrása. A második csoport szépirodalmi rokona az elsőnek: az álromantika leszármazottjaiból, azoknak a kísérteti és kalandos históriáknak jogutódaiból áll, amelyeknek komolyabb német ősei a század elején törtek be a magyar irodalomba.

A harmadik csoport a külön magyar ponyva: állományát a históriás énekek, régi széphistóriák (*Toldi, Árgirus, Kádár vitéz...*) alkotják. Velük közös csoportba verődnek ismert nevű költők művei közül azok, amelyek már érzületüknél, nyelvüknél vagy tárgyuk etoszánál fogva alkalmasak arra, hogy lesüllyedjenek. A legnépszerűbbek közöttük Gvadányi *Rontó Pálya* és *Nótáriusa*,. Petőfi *János vitéze* úgyszólván minden nyelvi-formai értékcsökkenés nélkül válik népi olvasmánnyá. Annál jobban megsínyli a leszállást Arany *Toldi* ja. Fazekas *Ludas Matyija* epikus tizenkettősre cseréli kispolgári zamatú hexameterjét és ezzel visszasüllyed anekdotikus fokára. A legrosszabbul Vörösmarty *Két szomszédvára* jár: a prózai forma kioltja hexameterének ünnepélyes pompáját, s a bosszú és gyűlölet fényhomályos látomásaiból nem marad egyéb véres borzalomnál, fegyvercsörgésnél, kísértetj árasnál.

Világirodalmi vonatkozásainál fogva azonban a legdúsabb, a legváratlanabb meglepetésekkel szolgál a nemzetfölötti vándortárgyak csoportja. Csupa híres, halhatatlan tárgy. Valamennyinek ismerjük regényes élettörténetét, messzeágazó családját, ind, zsidó, arab, antik, ál- vagy kései antik, középkori forrásvidékét, azt a helyet, ahol belépnek az euró-

*) Ez az ismeretlen világ még felfedezésre vár. Idevágó tudományos dolgozat mindössze egy van, Baros Gyula kitűnő tanulmánya: *Arany, Petőfi és a ponyvairodalom*, Magyar Könyvszemle 1918.

pai irodalomba. Lángelmék és kontárok kerítik hatalmukba őket, minden éghajlat nyomot hagy rajtuk, folyton alakot váltanak, elmerülnek, feltámadnak, de mindvégig megtartják eredeti szerkezetüket, valamit abból a mágikus varázsból, csodálatos eleven erőből, amely századok előtt útnak indította s minden egyes elmerülés, bukás után újból személyes életre segíti őket. Magyar ponyvára készült feldolgozásainak a száma a század közepe óta nőttön-nő, végül valóságos tengerré dagad. Forrásaik szinte kivétel nélkül német eredetűek: a régi német népkönyvirodalom újabb származékai, utánnomatai, modernizált átdolgozásai, úgy amint vásárról-vásárra vándoroltak; kivonatok, a Marbachok, Simrockok, a Schwabok, L. Bechsteinok népkönyv-sorozatai. A német szövegek jórészt egy időben jelennek meg a magyarokkal, ami megkönnyíti a forráskérdés tisztázását. Az átdolgozók rendszerint ígéről-ígére, mondatról-mondatra követik mintáikat. Szerény eredetiségük mindössze abban merül ki, hogy mellőzik az idegenszerű részleteket, hogy magyar hely- és személynevekkel helyettesítik a németeket, magyar jegyekkel ruházzák fel a cselekményt és hordozóit. Tekintve, hogy már az eredetiek színvonala is kispolgári izléshez igazodik, alig beszélhetünk igazi süllyedésről. — A világhíres tárgyak egy része humanista-latin, protestáns-német, katolikus-barokk közvetítéssel már századokkal előbb utat talált hozzánk. Ilyenek pl. *Volter és Grizeldisz*, *Nagy Sándor*, *Trója pusztulása*, *Apollonius*, a *Gesta Romanorum*, *Fancsatantra*, a *Hét bölcs mester*, *Salamon és Markalf*, *Gismunda* és *Gisquardus*, *Genovéva*, *Fortunátus*, a *Szép Magelona*, antik hősmondák. Az ismertebb, bevált feldolgozásokat most újra kiadják a hagyományos szövegek vagy az újabb német források felhasználásával: archaikus, kispolgári-népi s modern kispolgári formák zavartalanul férnek meg egymás mellett. A régi állomány új anyaggal, néhány nem kevésbé híres darabbal bővül, amelyek elől századokon keresztül elzárkózott irodalmunk, talán mert idegenkedett irracionális vonatkozásaiktól.

Itt van mindenekelőtt *Faust*: legnagyobb népszerűségének századai-ban — (a népkönyv első kiadása: 1587) — csak pusztá tartalmatlan neve, Faustus János, képviseli Magyar Istvánnál (1602). Középeurópai diadalútján elkerüli Magyarországot, csak egy-két trufája téved hozzánk, névtelenül (Hevenesí Gábor, Taxonyi János). A 19. sz. magyar kultúrrétege Goethe drámájából s egyéb irodalmi feldolgozásokból ismeri. A népkönyv alapállományának tizenhárom kalandja elsőízben Jókai magyar Faustja, Arany balladahőse: Hatvani István körül csapódik le. A népkönyv egész anyaga azonban csak most, a nagy ponyvajárás idején, honosodik meg két alakban. Az első a G. Schwab-féle szöveget dolgozza át ügyetlen és nyers szabadossággal (Dr. *Faust a bűvész, vagy az ördöggel kötött szerződés*. Régi hagyomány után elbeszéli Tamás Péter. Budapest, é. n.), a másik hívebben ragaszkodik hozzá, magyar emberre ruházza Faust szerepét, magyar környezetbe ülteti át születését, trufáit és halálát. (*A híres Hatvani Imre tanár élete, viszontagságai, csodálatos tettei, rettenés vége és pokolba menetele...* Budapest, 1874) 1860. jelenik meg Goethe Faustjának első ismert fordítása, 1874. pedig a német népkönyv maga: *Leben, Thaten und Höllenfahrt des berufenen Zauberers u. Schwarzkünstlers Dr Joh. Faust*. (Budapest.)

Ha lehet, a Fausténál is mostohább, szegényesebb haláltalan ellenalakjának, a Bolygó Zsidónak, magyarországi sorsa. A róla szóló német népkönyv (először 1602) a századok folyamán gyökeret vert mindenütt, csak nálunk nem. A magyar kultúrréteg róla is csak a 19. században szerz tudomást. Katona József egy ízben céloz rája, bizonyára német forrása alapján. (*Monostori Veronka* 11. 4. Tamás: «Az uram keresztül-kasul járta a világot, mint a szüntelen futó zsidó...»). Petőfi hozzáfog Sue híres regényének fordításához, Ahasvér alakja fel-felbukkan szabadságharc előtti folyóiratainkban, Vörösmarty drámát tervez, amelynek a halál mellett az *Örök Zsidó* lett volna egyik hordozója. Arany az ő szájára adja egyik balladikus monológját. A népmesébe is belekerül. Vajda felfedezi sorsuk elemi rokonságát. A hetvenes években végre üt az órája. Megjelenik a népkönyv kivonata (*Az örökkévaló zsidóról*. Fordította Tolnay Ferenc. Debrecen 1861; más kiadása 1862.) Néhány lapnyi vázlat az egész de ebből a néhány lapból is kiérezni az őslenda megdőbentő hasonlat-értékét. Jóval megértőbb fogadtatásra talál Faust nyersebb, földibb alakmása, *Eulenspiegel*. Régi irodalmunkban sok az *Eulenspiegel*-szórvány, különösen a naptárak toldalékjaiban. A század elejéről (1808) van egy önálló *Eulenspiegel*-gyűjteményünk. A kiegyezés táján teljesen megmagyarosodva, pattogó alexandrinusokban lép a közönség elé, Munchhausennel keveredik, kisajátítja Bolond Istók, Hübele Balázs szerepét, magyar a ruhája, eszejárása, nyelve, magyarul füllent, magyar parasztot, polgárt, zsidót ugrat vagy tesz lóvá. (*Bohó Misi élete és csinyjei*. Írta Tatár Péter. Pest, 1864.)

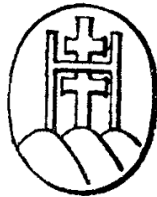
Csontos Szigfrid *történetét* is szívesen olvassák (először Nagyvárad 1861). A német népkönyv egy 16. századi versen alapul; legrégebb ismert kiadása 1726-ban jelent meg (magyarországi ném. kiad. 1871) és azóta szakadatlanul folytatja ponyvaéletét. Magyar átdolgozójának G. Schwab elbeszélése volt a kezében. Az Artus-mondakörbe vezet a *Kerekes Vigolais története* (Pest, 1870; németül Pozsony 1843, mind a kettő G. Schwab nyomán.) A német népkönyv Wirnt von Grafenberg középkori költő verses elbeszélésének prózai feldolgozása (első kiad. 1493). — Mozgalmas európai múltra tekint vissza a Nagy Károllyal verekedő *Négy Heymontestvér története*. (Pest, 1873; németül is é. n. Schwab nyomán). Először román nyelvterületen bukkan föl (első francia kiad. 1490.). később is itt a legnépszerűbb. Németország két ízben recipiálja (1535, 1604). Kedves olvasmánya a fiatal Goethének és a romantikának. Még ma is hat férfias bátor érzületével. Rokoneredetű a Heymon testvérekkel a *Fehér lovag vagy Herpin Hercegnék s az ő fogságban született fiának ... története*. (Pest, 1880. Nagy Károly-mondakör; a franciából fordított német népkönyv első kiad. 1514.) A Roland-ének meséje német közvetítéssel vetődik a magyar ponyvára (*A Roncevalles-i völgy*. Pest, 1873) csak úgy, mint a *Szép Meluzina* (Schwab nyomán; németül is). A legmélyebb középkort rögzíti meg *A Búbajos Virgilius* (Pest, 1873; németül é. n.), Román nyelvterületen kívül nem igen tudott meghonosodni. Németország is csak hosszú habozás után fogadta magába a 19. században. Elszigeteltségben csak Hartmann von Aue híres legendájának, a sziklán vezeklő Gregoriusnak népkönyvváltozata: *A bűnbánó vagy a sziklához láncolt*

Gergely (Pest, 1877; ném. 1873) vagy *ördög Róbert népies, mulattató és oktató története* (Arad, 1860) fogható hozzá. Velük együtt most első ízben szólal meg magyarul a középkor leghíresebb szerelmi regénye, *Trisztán és Izolda* (Pest, 1873), *Lohengrin, (A hattyús vitéz. Népies mulattató beszély; ném. is 1874)*. A germán hőmondát (Detre-kör) mindössze a *Sigenot* (Hildebrand harca Sigenot óriással) képviseli: *Sigenot óriás királynak és Edömér hún vezérnek története*. (Pest, 1873; a 13. századi versen alapuló német népkönyv első kiad. 1490 kör.) — Mindez azonban jóval irodalmibb, súlyosabb «kultúrtermek», semhogy igazán népszerűvé válhatnék. Hasonló akadályok állják útját az antik tárgyak (Midas, Theseus, Jason stb.) a *Bűvös Vadász* (Pest, 1872), *Precioza* (1870; németül is u. a.), a *Portici néma* (Pest, 1870; ném. u. a.), a *Cornevillei harangok* (Pest, 1878) leszállásának. Az utóbbiak meghonosítása körül bizonyára nagy szerepe volt a velük azonos tárgyú népszerű zeneműveknek. Mazeppa alakjára Byron irányította az átdolgozó figyelmét (*Mazeppa lengyel gróffiu élete, csodás és veszélyes kalandjai és halála*. Pest, 1875; Byron versét elsőnek Petrichevich Horváth Lázár fordította magyarra.)

Eredendő németiségük mellett is jobban megközelíthető, emberibb, mulatságosabb a G. Schwab közvetítette *Hét sváb története*. (Pest, 1867; ném. is.) Külön magyar tárgy története van a *Xa Xa barlangnak (Aladdin)*, az álmában királlyá tett paraszt meséjének (*Ripsel históriája, Nagyvárad*). A Schiller balladájából ismert, ártatlanul megrágalmazott Fridolin szépezi magyar hátteret kap. (*Az ártatlanság diadala*, Pest, 1856; németül 1871.) A Herodotostól följegyzett, többek között Heinétől is feldolgozott mestertolvaj (*Rampsenit*) két változatban kerül elő: egy irodalmiban (Grimm, A. L., *Regék a görög és római őskorból*, Pest, 1859) és egy népiesben (*Meneus egyiptomi király kincses tornyot épített*, Budapest, 1885). Hogy teljes legyen a tárgyak nagy bemutatója, a *Boldog ember inge* sem hiányzik belőle. (Tatár Péter, 1857.) Akadálytalanul férközik a nép legrejtettebb, legmélyebb rétegeihez Genovéva és családja (az *Artatlan Heléna; Hirlanda hercegné története*, Pest, 1851; ném. 1861), aztán mindaz, ami a távoli és közeli Kelet (Ezeregyéjszaka), Musáus (*Rübezahl: Répahős hegyi szellemnek érdekes és mulattató története*. Pest, 1873; ném. is; *Libussa*, 1873; ném. is; *Meiechsala*, 1873; *Rolands Knappen: Roland három legényének története*, Pest, 1856), a Grimm testvérek, Bechstein mesegyűjteményeiből magyar tolmácsra talál. Az anyag igen gazdag és mindmáig kiaknázatlan. A mesék között van egy Perrault-eredetű is (*Peau d'ane: Szamárbőr. Tündéres elbeszélés*, Budapest, 1882).

A világirodalom ismert alkotásai lényegében úgy járnak, ahogy Vörös marty *Két szomszédvára*. Minél magasabban állanak, minél meredekebben visz az útjuk felfelé, annál nagyobbat esnek, annál többet veszítenek súlyukból, eszmei tartalmukból, formai értékeikből, annál nagyobb áldozatot kell hozniok a népszerűségnek. Ha van süllyedés és deformálódás, itt mindenesetre tetten érhető. Az eredmény igen különböző. A *Robimon* pl. magyarított alakjában is elpusztíthatatlannak bizonyul (Tatár Péter: *A Puszta sziget, vagy Kardos Péter tengeri utazása és története*, Pest, 1856), de már Beecher-Stowe érzelmes «giccisének», a *Tamács bátya kunyhójának*, nem igen van vesztenivalója (Tatár Péter verses feldolgozása, Pest,

Tanulmányom németül is megjelent a «Philobiblon» (Herbert Reicher Verlag Wien. Leipzig. Zürich) mellékleteként; nyomtatták a Hungária Nyomdában, Haiman-Kner György és Kóródi László. A címlap fémetszete onnan való.

HUNGÁRIA NYOMDA
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG